

RATNI CILJEVI SRBIJE. NIŠKA DEKLARACIJA

N. PAŠIĆ — M. SPALAJKOVIĆU

21/8. septembra 1914.

I ako još nije nastupilo vrijeme da se prosudi pitanje o tome, kojoj državi ima da pripadne ova ili ona teritorija nakon konačne pobjede nad neprijateljem, smatram ipak nužnim da na vrijeme obratim Vašu pažnju na naše aspiracije, da se uzmognete istim rukovoditi lično u vašim razgovorima u diplomatskim krugovima glede težnja drugih država. Sada činim to u kratko, a kasnije poslat ću Vam podrobnije instrukcije sa historičkim podacima o srpsko-hrvatskim zemljama, za kojima težimo. Ako rat svrši onako, kako želimo, i Austro-Ugarska bude konačno pobijeđena, tad će se naše pretenzije rasprostraniti na slijedeće zemlje i granice: Banat u onim granicama, u kojima srpski element predstavlja većinu stanovništva, sa strateškim granicama na istoku prema Rumunjskoj. Pretpostavljam, da ova granica ima da se protegne i na istoku od Dunava više Oršave, a gornjim hrptom do Maroša, ostavljajući Lugoš, Lipe i Arad Rumunjskoj, a Temišvar Srbiji, pa dalje ovom rijekom do njenog ušća u rijeku Tisu i do ušća ove u Dunav, zatim Dunavom do točke sjevernije od Oršave, gdje počinje granica. Ovo predstavlja veći dio stare srpske Vojvodine s vojnim granicama prema Dunavu. Od ušća Maroša u Tisu granica ima da ide na zapad tako, da bi nama pripala Subotica (Sabatka) i Baja, do Dunava, zatim ravnom linijom na zapad preko Bara do ušća rječice Rinya u Dravu, pa dalje gore tokom Drave do ušća rijeke Mure, zatim rijekom Murom do Leibnitza, i dalje vodorezom obuhvatajuć Kranjsku i spuštajući se u Istru. Posljednja mogla bi se podijeliti s Italijom, ako bi ova neodložno istupila protiv Austro-Ugarske. Napokon upozorujem Vas, da je Banat sa gore označenim strateškim granicama prema Rumunjskoj potreban Srbiji, jer ona bez tih granica ne može s uspjehom štiti ni Banat ni stoni grad Beograd.¹

A. Mandić *Fragmenti za historiju ujedinjenja* (u daljem tekstu: A. Mandić, *Fragmenti*), Zagreb, 1956, 107.

¹ Austrougarska vojska otpočela je napad na Srbiju 12. avgusta 1914. Posle velike borbe njena 5. armija uspjela je da potisne 3. srpsku armiju, dok je 16. korpus 6. armije 15. avgusta napao srpsko-crnogorski front. Posle pregrupisavanja i nove koncentracije, srpske snage uspele su da u bici na Ceru od 16. do 20. avgusta potpuno poraze austrougarsku 5. armiju. Oslobodile su zatim Šabac 24. avgusta, isterale neprijatelja preko granice, izvojevavši na taj način prvu savezničku pobjedu u prvom svetskom ratu.

Na crnogorskom frontu austrougarska ofanziva je zaustavljena posle poraza na Ceru i u Mačvi. Reorganizovana crnogorska vojska obrazovala je Vrhovnu komandu 24. avgusta za čijeg je načelnika štaba postavljen srpski general B. Janković a za njegovog zamenika pukovnik P. Pešić. Krajem avgusta i početkom septembra 1914. crnogorska vojska je oslobodila Pljevlja, povratila izgubljene

Niš, 7. decembra 24. novembra 1914.

Vladi je čast izići pred Narodno Predstavništvo s ovom izjavom: Ona je obrazovana s ciljem da se u njenom sastavu oliči i do kraja ove Velike krize oličava jedinstvo, volja, snaga i ciljeva naše zemlje. Uverena u poverenje Narodne Skupštine, dokle god sve svoje sile stavlja u službu velike stvari Srpske Države i Srpsko-Hrvatskog i Slovenačkog Plenuma, Vlada smatra za svoju pravu dužnost da se s beskrajnim poštovanjem pokloni pred svetlim žrtvama hrabro i voljno prinesenim na oltar Otadžbine. Celoj pak srpskoj vojsci i svima u njoj, od onih koji vode i komariduju do redova na predstražama, šalje izraze svojeg poverenja, divljenja i zahvalnosti za napore koje čine i žrtve koje za otadžbinu podnose.

Naša mlada i mala vojska, čuvajući lep glas koji je stekla lanjske i preklanjske godine, stala je sad dostojno uza slavne, mnogomilione i stare vojske velikih naroda, naših saveznika, koji s nama zajedno vode borbu za stvar pravde i slobode. To nam je istorijska tekovina, čiji će se golemi značaj sagledati i pravilno oceniti istom po svršetku ovih mučnih ratnih dana.

Uverena u rešenost celoga srpskog naroda da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga ognjišta i svoje slobode, Vlada Kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja koje je, u trenutku kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenja i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Sjajni uspeh koji ima da kruniše ovo vojevanje iskupiće obilato krvave žrtve, koje današnji srpski naraštaj podnosi.

U toj borbi srpski narod nema izbora, jer se između smrti i života ne bira. On je na nju prinuđen i vodiče je sa onakom istom nesalomnom energijom, s kakvom se pre sto godina borio za svoj Vaskrs iz kosovske grobnice. Vlada će se truditi da bude veran izraz te rešenosti narodne, i ona će, verna svojim moćnim i junačnim saveznicima, s poverenjem u budućnost čekati čas pobeđe.

Vlada zna za patnje i terete koje podnosi vojska i veliki deo naroda, i činiće sve što je u ljudskoj snazi da to olakša. Ona će preduzimat, brzo i odlučno, sve mere da snabdevanje vojske i nega ranjenika budu sve bolji i ništa se u tom pogledu neće žaliti. U sporazumu s vama, Gospodo Poslanici, rešiće i mere kojima će se posle rata olakšati narodu da povрати svoju istrošenu snagu i sredi svoje imovno stanje, a dok je neprijatelj još tu, ona od svega srca šalje najboljoj snazi naše zemlje poklič.

Napred, s Božjom pomoću, na neprijatelja, u borbu za slobodu!³

Srpske novine, br. 282, Niš, 25. novembra (8. decembra) 1914.

teritorije, a na pojedinim delovima fronta prešla na austrougarsku teritoriju. U takvim okolnostima srpski politički i kulturni krugovi, N. Pašić i srpska vlada, počeli su da prave planove i već u avgustu se razmišljalo o ratnim ciljevima Srbije u smislu instrukcija koje je Pašić formulisao srpskom poslaniku u busiji M. Špalajkoviću 21. septembra 1914.

² Osnovne programske postavke Niške deklaracije dogovorene su u srp-p I® Političkim krugovima u više prilika u jesen 1914. a posebno na sastanku N. rasića sa nekoliko istaknutih ličnosti u Nišu 27. oktobra iste godine. Tada je

Beograd, 26/13. januara 1915.

. . . Pitanje, u kakvom će odnosu biti Srbija prema zemljama, koje bi uspjele dobiti, još je veoma nejasno čak i za same Srbe. Razlog leži u tome, što je rat iznenadio Srbiju, i vojne operacije su razdvojile Srbe kraljevstva od Srba Austro-Ugarske. Među ovima i onima nije moguće ustanoviti bilo kakvu vezu. Time se, među ostalim, tumači potpuna neinformiranost ovdašnje vrhovne komande u pogledu neprijateljskih namjera.

Stoga ovdašnji politički krugovi mogu, da u svojim pretpostavkama o raspoloženju, koje vlada u srpskim oblastima Austro-Ugarske, krenu od veoma problematičnih podataka. Nema sumnje, da je gravitacija nekih dijelova Austro-Ugarske prema Srbiji do rata uglavnom bila uslovljena mržnjom prema bečkoj vladi. Čim će ova posljednja sići sa pozornice, mjesto gravitacije prema Srbiji može da nikne težnja, prirodna svakom malom plemenu i oblasti da učvrsti svoju samostalnost.

Bojazan od ovakovog pokreta stvari bez sumnje postoji ovdje kod zrelijih političkih radnika, ali se ona u njima bori sa prirodnom željom, da učvrste vodeći položaj sadašnjoj Srbiji u budućoj proširenoj državi.

Kako će Srbi izaći iz ovih poteškoća, ako će morati da rješavaju ta pitanja — dakako je teško sada reći. Pašić o njima vodi računa i pripravan je dati Hrvatima najšira zadovoljenja, samo da privuče njihove simpatije na stranu Srbije. U ovom pogledu za Srbiju je sreća, da je uspela sklopiti sa Vatikanom konkordat pred sam rat pod veoma po-

doneta odluka za okupljanje pristalica jugoslovenske ideje iz Hrvatske i Slovenije. Tradicionalna politika Srbije prema Istoku, tj. ujedinjenju sa Bugarskom, definitivno se napušta i usmerava prema jugoslovenskim zemljama. Vlada obrazovana proširivanjem Pašićevog radikalskog kabineta u vreme izuzetno teškog vojnog i političkog položaja, okupila je 5. decembra 1914. najveći deo srpskih građanskih stranaka. Pred Narodnu skupštinu vlada je 7. decembra izašla izjavom (Niškom deklaracijom), za čiji je program dobila glasove gotovo svih poslanika. Deklaracija je u izvodu saopštena i poslanicima Francuske, Rusije i Engleske.

Nastala u okolnostima rata i odbrambenih interesa i ciljeva Srbije, Niška deklaracija je označila prekretnicu u srpskoj — jugoslovenskoj politici. Bila je prelomni događaj u pogledima građanskih stranaka u Srbiji, koje su u svojoj ranijoj jugoslovenskoj orijentaciji prevashodno bile okrenute rešavanju srpsko; nacionalnog pitanja, tzv. „malom rešenju“, sa osnovnim ciljem da se oslobode i ujedinje delovi susednih zemalja u kojima žive Srbi. Do tada je ideja velikog opštejugoslovenskog ujedinjenja Srbije sa Hrvatskom i Slovenijom (pri čemu se ujedinjenje sa Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom smatralo kao neminovno i prirodno, a Makedonci još nisu prihvatani kao poseban nacionalni subjekt), postojala uglavnom samo u uskim krugovima inteligencije i revolucionarne omladine. Sa Niškom deklaracijom, i pored sve njene nedovršenosti, ideja opštejugoslovenskog ujedinjenja postala je realna istorijska perspektiva. Rat koji je Austro-Ugarska nametnula srpskom narodu do potpunog uništenja, nije više bio samo borba Srbije i Crne Gore za opstanak i nezavisnost nego i za oslobođenje i ujedinjenje svih jugoslovenskih naroda. Ovakvim ciljevima Niška deklaracija dala je međunarodni značaj i utvrdila nove mogućnosti za saradnju svih onih snaga koje su se zalagale za jugoslovensko ujedinjenje. Tako je, već u jesen 1914, bio formiran jugoslovenski program Srbije, određeni su njeni ratni ciljevi za koje su dati vojni, politički, teorijski, kartografski i demografski programi gracija u Italiji uzela za ime svoje dobrovoljačke jedinice koju je nameravala nac na Kraljevinu Srbiju.

voljnim uvjetima.³ Ova okolnost, gledajući sa političke tačke, može pomoći uspješnom rješenju složenog pitanja vjeroispovijesti u Hrvatskoj, ako će ta oblast pripasti Srbiji. Ovih dana srpska vlada imenovala je po prvi put ambasadora pri Vatikanu, izabrav za ovaj položaj g. Gavrilovića iz Cetinja, kojemu predstoji, da ondje pripravi teren za pregovore po pitanju reguliranja položaja katoličke crkve u novim krajevima.

Kada sam imao prilike govoriti o ovom pitanju sa ovdašnjim političkim radnicima, oni su opravdano ukazivali na široku vjersku trpeljivost, kojom se ističu srpski zakoni.

... Što se tiče političke strane pitanja o odnosu Srbije prema novim oblastima, ovdje prevladava mišljenje, da obzirom na naročitu kulturu i vjeroispovijest, problem Hrvatske treba promatrati sa malo drukčijeg stanovišta nego Bosne i Hercegovine, Dalmacije i srpskog Banata, koji su bliži Srbiji, te koje bi podležale aneksiji i uvađanju općeg srpskog poretka. U pitanju odnosa među pravoslavnom Srbijom i katoličkom Hrvatskom ima mnogo zajedničkih crta sa našim poljskim pitanjem, i Srbi se stoga jako interesiraju kako je to organizirano u Rusiji. Ovdje postoji težnja, da se osim svih interesa općedržavnog karaktera, po mogućnosti što šire izdvoje pitanja kulturne slobode i lokalne privrede prepuštajući ih autonomiji, ili kako ovdje kažu vlastitom zakonodavstvu hrvatskog naroda.

... Sva ova složena pitanja zasad se samo naziru. Nije moguće kazati, u što će se pretvoriti sadašnja Srbija, ako će se ona više nego podvostručiti u sastavu svog stanovništva. Nove pridošlice donijet će sa sobom nove običaje i poglede. Ovo, također, djelomično sili Srbe, da vode računa o pravoslavnom stanovništvu Makedonije, kako bi imali jezgru istorodnog stanovništva.⁴.

A. Mandić, *Fragmenti*, 120—122.

ZAKLJUČAK TAJNE SEDNICE NARODNE SKUPŠTINE KRALJEVINE SRBIJE

Niš, 23/10. avgusta 1915.

Pošto je saslušala izjave Vladine i obaveštenja data u tajnoj sednici, Narodna Skupština, odavajući poštu palim junacima i ponavljajući svoju rešenost, da borba za oslobođenje i ujedinjenje srpsko-hrvatsko-slovenačkoga naroda produži uz svoje Saveznike po cenu žrtava neophodnih za obezbeđenje životnih interesa našeg naroda, odobrava Vladinu politiku i prelazi na dnevni red.⁵

F. šišić, *Dokumenti*, 42.

³ Konkordat između Kraljevine Srbije i Vatikana bio je potpisan upravo uoči rata, 24/11. juna 1914. u Rimu.

⁴ Poslanik Trubecki izveštava o jugoslovenskim raspoloženjima u Srbiji u vezi sa pritiscima britanske diplomatije i njenog ministra spoljnih poslova E. Greja, koji su uz saglasnost Francuske, kao i Rusije, tokom avgusta 1914. od Srbije tražili da ustupi Makedoniju Bugarskoj ako ova uđe u rat na strani Saveznika. Srbiji je zauzvrat obećavana kompenzacija u teritorijama na zapadu (obala Jadranskog mora, Bosna i Hercegovina i dr.). Slična pogađanja i pritisci na Srbiju trajali su gotovo u toku čitavog rata. Što se tiče teritorijalnih ustupaka na račun Makedonije, Srbija je, sve do ulaska Bugarske u rat na strani Centralnih sila, uporno odbijala ovakve zahteve.

⁵ Na ovoj sednici Narodne skupštine data je puna podrška jugoslovenskoj Politici vlade N. Pašića i potvrđeno je da je Srbija ostala dosledna u ostvarenju

11. decembra/28. novembra 1915.

Doznajem iz povjerljivog izvora, da se kraljević Mirko, koji je nedavno amo došao, žalio, da na dvoru kralja Nikole postoji silna struja za separatni mir. Isti sam utisak iznio iz mojih razgovora sa crnogorskim poslanikom Mijuškovićem, koji odrazuje misli kraljeve. Srpski prijestolonasljednik, Pašić i drugi odgovorni rukovodioci srpske politike stoje suprotno tome na stanovištu, da se treba boriti do krajnje mogućnosti, ali izostajanje odgovara Saveznika na njihov upit, isto tako i prehrambeno pitanje stvara im poteškoće u njihovoj borbi sa potištenim raspoloženjem. Bombardiranjem obale i bacanjem bomba iz aerodroma na Cetinje i Skadar, koji postaju sve češći, Austrijanci podržavaju ovo raspoloženje, koje im je korisno. Među Srbima i Crnogorcima su odnosi krajnje nategnuti. Pašić odlaže putovanje u Cetinje očekujući odgovor i podršku Saveznika, na koje bi se mogao osloniti.⁶

A. Mandić, *Fragmenti*, 215.

ciljeva izloženih u Niškoj deklaraciji. Vladi je takođe odobreno da može voditi pregovore oko ustupaka Bugarskoj koje su tražili Saveznici, ali je to pitanje vlada vešto vodila uslovljavajući njegovo rešavanje i prema Bugarskoj i prema Saveznicima, što je i izrazila u svojoj noti Saveznicima od 1. septembra 1915. Međutim, već kroz nekoliko dana, celokupna njena aktivnost u ovom smeru nije više imala prvobitni značaj, jer je Bugarska 6. septembra potpisala vojnu konvenciju sa Centralnim silama, a car Ferdinand objavio je 21. septembra 1915. opštu mobilizaciju. Pružanjem odlučnog otpora zahtevima Saveznika prema Makedoniji, Srbija je već u samom početku rata uspjela da očuva celovitost svog jugoslovenskog ratnog programa.

- Raspoloženja i inicijative o obrazovanju unije između Srbije i Crne Gore, koje su posle balkanskih ratova dolazile iz državnih i dinastičkih vrhova dveju država, sa izbijanjem prvog svetskog rata uglavnom jenjavaju. I pored poziva kralja Nikole Crnogorcima da pođu „u sveti rat za slobodu srpstva i jugoslovenstva“, sve do kapitulacije crnogorske vojske u januaru 1916. crnogorska vlada nije izašla ni sa kakvim svojim programom o ratnim ciljevima. Raspoloženju većine naroda, kao i poslanika crnogorske Narodne skupštine o ujedinjenju Crne Gore i Srbije, suprotstavljalo se tzv. dinastičko pitanje, odnosno, nastojanje kralja Nikole da očuva samostalnost crnogorske države i položaj svoje dinastije. Za takve svoje ciljeve kralj Nikola je računao na podršku carske Rusije, pri čemu je planirao i teritorijalna proširenja svoje države na Hercegovinu, Sarajevo sa okolinom, Split i teritoriju južno od Splita do crnogorskih obala.

Crnogorska vlada i dinastija nisu blagonaklono prihvatile Nišku deklaraciju, jer su u njenom jugoslovenstvu nazirali neminovnost propasti dinastije Petrovića. Iz tih razloga, a u krugovima oko crnogorskog dvora javilo se, uoči kapitulacije, i raspoloženje za sklapanje separatnog mira. Odnosi između zvanične Srbije i Crne Gore ulaze u to vreme u kritičnu fazu, koja kulminira u tom pravcu naročito u januaru 1916, kada kralj Nikola i predsednik vlade L. Mijušković napuštaju Crnu Goru, a raspuštena vojska polaže oružje neprijatelju. Ti su događaji izazivali nezadovoljstvo u širim slojevima naroda u Crnoj Gori, ojačali su pozicije pristalica ujedinjenja sa Srbijom, čime je srpskoj vladi bilo faktički omogućeno da crnogorsko pitanje smatra isključivo delom vlastite politike.